

Petrarca's *De sui ipsius et multorum ignorantia*: humanisme tegen scholastiek - Colinda Lindermann

Francesco Petrarca vernam in 1367 van zijn vriend Donato Albanzani dat er in Venetië over hem geroddeld was. Vier vrienden, een soldaat, een koopman, een edelman en een arts, met wie Petrarca regelmatig discussieerde, hadden hem ervan beschuldigd een ongeletterd man te zijn. Op deze belediging reageert Petrarca met het werk *De sui ipsius et multorum ignorantia*, 'Over mijn eigen onwetendheid en die van vele anderen'.¹ De vier mannen, die hem ongeletterd (illiteratus) en een leek (ydiota) hadden genoemd, deden dit volgens Petrarca louter uit jaloezie.² In de inleiding tot het werk neemt hij zich voor het monster van de jaloezie te doorboren zonder de vriendschap, die ermee verstrengeld is, te verwonden.

Petrarca formuleert het verwijt van de vrienden als volgt: zij zouden gezegd hebben dat hij 'sine literis vir bonus' is: een goede man, die ongeletterd is.³ In het gehele werk stelt Petrarca het lasteren van zijn vrienden, die hij ook zijn 'rechters' noemt, voor als een rechtbank-uitspraak, waartegen de aangeklaagde zich niet eens mocht verdedigen. Hij is echter blij dat ze hem 'bonus' genoemd hebben en hecht veel waarde aan dit predicaat, want niet de wetenschap is Petrarca's hoogste streven; het gaat er in dit leven om een goed mens te zijn. De uitspraak van de vrienden dat Petrarca *sine literis* zou zijn, stelt hij gelijk aan een beschuldiging van onwetendheid, *ignorantia*, en dit begrip spreekt hij in het werk dan ook aan. Als we naar de titel kijken, lijkt de humanist echter niet te lijden onder het verwijt: hij spreekt hier ten slotte over zijn eigen onwetendheid, wat erop duidt dat hij de belediging accepteert en zelfs bevestigt. Hoe moeten we dit interpreteren?

In tegenstelling tot in Petrarca's invectieven, staat in de argumentatie van *De ignorantia* niet het antwoorden op een persoonlijke belediging centraal. Bepaalde passages in Petrarca's invectieven stijgen

¹ Informatie over het voorval, zoals deze o.a. in de Petrarca-biografieën (E. Wilkins, *Life of Petrarch*, Chicago 1961; U. Dotti, *Vita di Petrarca*, Bari 1987) te lezen is, kunnen we alleen uit *De ignorantia* zelf afleiden. Het enige artikel dat uitsluitend *De ignorantia* behandelt is: T. Heydenreich, 'Petrarcas Bekenntnis zur Ignoranz,' in: F. Schalk (ed.), *Petrarca 1304–1374. Beiträge zu Werk und Wirkung*, Frankfurt am Main 1975, 71-92.

² *De ignorantia*, 1034: 'Virum bonum, imo optimum dicunt, qui o utinam non malus utinamque non pessimus in iudicio Dei sim! Eundem tamen illiteratum prorsus et ydiotam ferunt.' De paginanummers verwijzen naar de editie van Ricci, in: A. Bufano, B. Aracri en C. Kraus Reggiani (eds.), *Francesco Petrarca. Opere latine*, Turijn 1975. Andere beschikbare edities zijn A. Buck en K. Kubusch (eds.), *Petrarca. Über seine und vieler anderer Unwissenheit. Lateinisch – Deutsch*, Hamburg 1993; E. Fenzi (ed.), *Francesco Petrarca. De sui ipsius et multorum ignorantia. Della mia ignoranza e di quella di molti altri*, Milaan 1999; D. Marsh (ed.), *Francesco Petrarca. Invectives*, Harvard 2003.

³ *De ignorantia*, 1044.

niet boven het niveau van scheldpartijen uit en vaak lijkt de auteur erop uit de tegenstander met al zijn uiterlijke en innerlijke tekortkomingen vooral hard te treffen, waarbij vergelijkingen met dieren en uitwerpselen niet ongebruikelijk zijn.⁴ Deze tactiek is op *De ignorantia* niet van toepassing. Petrarca richt zijn pijlen hier op het Aristotelisme, dat door de vier Venetiaanse vrienden belichaamd wordt. Hoe Petrarca daarbij te werk gaat, hoop ik in dit artikel te laten zien.

Scholastiek tegenover humanisme

Zonder hun namen te noemen, vertelt Petrarca iets over de mannen die hem van ongeletterdheid beschuldigen; de namen kennen we uit de marginalia van twee handschriften: het gaat om de soldaat Leonardo Dandolo (miles), de zoon van de Doge Andrea, met wie Petrarca bevriend was; Tommaso Talenti, een koopman (simplex mercator); Zaccaria Contarini, een edele (simplex nobilis); en de arts Guido da Bagnolo (medicus physicus).⁵ Petrarca concentreert zich bij de korte bespreking van zijn tegenstanders vooral op de laatste, de arts Guido da Bagnolo, de medicus physicus, die door zijn Aristotelisch georiënteerde opleiding aan de universiteit van Bologna, zoals Petrarca zegt, de meeste kennis bezit.⁶ We worden geïnformeerd waaruit deze kennis bestaat, maar Petrarca is niet erg objectief: zijn opsomming bevat alleen zoölogische gegevens, ‘hoeveel haren de leeuw op zijn kop heeft, hoeveel veren de havik in zijn staart heeft, met hoeveel armen de poliep een schipbreukeling omslingert,’ enzovoorts.⁷ Onmiddellijk volgt het commentaar dat deze feitjes grotendeels niet waar zijn, en zelfs als ze waar zouden zijn, dat ze niet kunnen bijdragen tot een gelukkig leven. Het belang dat de Aristotelici aan de natuurwetenschappen hechten, is slechts een van de zaken die hij tegen ze heeft: ze zouden bijvoorbeeld de eeuwigheid van de wereld aannemen, in plaats van in een christelijke *creatio ex nihilo* te geloven, zoals Petrarca doet, en ze zouden Aristoteles als een god vereren.⁸ De Aristotelici

⁴ Bijzonder duidelijk in de *Invective contra medicum*.

⁵ De beide handschriften zijn Marciano C IV 86 en Palatino parmense 29. Vgl Fenzi, *Francesco Petrarca*, 105.

⁶ De aanname dat de vier vrienden met de universiteit van Padua en het zogenoemde ‘Paduaanse Averroïsme’ verbonden waren, is in 1952 ontkracht P.O. Kristeller, ‘Petrarch’s “Averroists”’: a note on the history of Aristotelianism in Venice, Padua, and Bologna’, in: id., *Studies in Renaissance thought and letters*, vol. 2, Rome 1985, 209-216.

⁷ *De ignorantia*, 1038: ‘Multa ille igitur de beluis deque avibus ac piscibus: quot leo pilos in vertice, quot plumas accipiter in cauda, quot polipus spiris naufragum liget [...] Que quidem vel magna ex parte falsa sunt [...] que denique, quamvis vera essent, nichil penitus ad beatam vitam.’

⁸ *De ignorantia*, 1092: ‘Quid de aliis dicam, qui non mundorum innumerabilitatem infinitatemque locorum, ut hi proximi, sed mundi huius eternitatem astruunt? In quam sententiam, preter Platonem ac platonicos, philosophi fere omnes, et cum illis mei quoque iudices, ut philosophi potius quam cristiani videantur, inclinant;

schrijven het feit dat Petrarca niet samen met hen voor Aristoteles knielt, toe aan zijn onwetendheid, in plaats van aan zijn geloof. Ook voor hun discussiemethoden heeft Petrarca geen goed woord over: in hun filosofische gesprekken leggen ze het christelijke geloof terzijde;⁹ bij het vaststellen van de ongeletterdheid van Petrarca hebben ze de lijst van tegenargumenten, bijvoorbeeld zijn vriendschap met geleerden en zijn elegante stijl, op ongeloofwaardige wijze ontkracht.¹⁰ De kritiek van Petrarca is dat het onmogelijk is een elegante, maar toch onwetenschappelijke stijl te hebben. Bovendien hebben zijn rechters, voordat hun oordeel over Petrarca tot stand is gekomen, weliswaar dialectisch alle voor- en tegenargumenten besproken, maar dit zonder ook maar enigszins van plan geweest te zijn het oordeel te herzien, mochten de feiten voor Petrarca spreken.¹¹

Alle informatie die Petrarca over zijn tegenstanders geeft, wordt in de context van een polemieek gegeven: we kunnen ervan uitgaan dat hij uit effectbejag hier en daar mateloos overdrijft of onwaarheden vertelt. De vier vrienden die de humanist beledigden, hebben zich met zekerheid niet alleen met zoölogie beziggehouden en geloofden ongetwijfeld wel in God. Dat Petrarca de onbeduidende kennis en de blasfemie van zijn tegenstanders zo benadrukt, is onderdeel van de strategie die hij in zijn polemieek toepast. Petrarca's voorstelling van zaken geeft aanleiding een verband te leggen met de heersende filosofische stroming van deze tijd.

Het Aristotelisme was in de veertiende eeuw de filosofische basis van het onderwijs aan de Europese universiteiten; het onderwijs in de natuurwetenschappen en de filosofie ging op Aristoteles terug, waarbij vermeld moet worden dat het hier naar onze en ook al toenmalige opvatting niet zonder meer om Aristoteles' leer gaat, maar om een Aristotelisme dat sterk door de Arabische Aristoteles-commentaren beïnvloed was, van welke de commentaren van Averroës, die ook wel eenvoudigweg 'de commentator' genoemd werd, de bekendste zijn. De

[...] oppugnant veritatem et pietatem, clanculum in angulis irridentes Cristum, atque Aristotilem, quem non intelligunt, adorantes, meque ideo, quod cum eis genua non incurvo, accusant, quod est fidei ignorantie tributentes.'

⁹ *De ignorantia*, 1094: 'Quinetiam – quod in horum tumultibus advertere potuisti – ubi ad disputationem publicam ventum est, quia errores eructare non audent, protestari solent se in presens sequestrata ac reposita fide disserere; quod quid, oro, est aliud, quam reiecta veritate verum querere?'

¹⁰ *De ignorantia*, 1042: '... Obstare demum et scribendi stilum, quem non solum vituperare, sed parcius laudare veriti, elegantem prorsus et rarum, sed absque ulla scientia fassi sunt. Quod qualiter fieri possit, nec intelligo, nec intelligere illos reor; et, puto, si ad se redeant dictumque recogitent, tam futilis pudebit ineptie.'

¹¹ *De ignorantia*, 1040: 'Ibi de absente atque indefenso multa et varia, non quod varie animati essent, cum unum omnes sentirent unumque dicturi essent, contra se tamen suumque iudicium, peritorum more iudicum, arguentes, ut velut contradictionum angustiis eliquata et expressa veritate coloratius diffinirent.'

Latijnse vertalingen van deze Aristotelescommentaren dienden als hulpmiddel bij de bestudering van de teksten, de lectio, die leidde tot de formulering van quaestiones, specifieke probleemstellingen, die in een disputatio, met bespreking van alle voor- en tegenargumenten, behandeld werden. De invloed van Averroës op de oorspronkelijke tekst was groot: hij voegde bijvoorbeeld de these van de ‘eenheid van het intellect’ aan het Aristotelische gedachtengoed toe, d.w.z. niet de ziel van de individuele mens is onsterfelijk, maar allen hebben deel aan een universeel intellect; over deze doctrine werd aan de universiteiten van Parijs en Padua hevig gedebatteerd.¹²

Thomas van Aquino probeerde in de dertiende eeuw het Aristotelisme aan de universiteit van Parijs van Averroïstische invloeden te ontdoen. De scholastiek is zeer nauw met Aristoteles verbonden. Kenmerkend is de dialectiek, een van de zeven *artes liberales*, die in de hoge en late scholastiek (van de veertiende en vijftiende eeuw) de filosofische en theologische discussies bepaalt.¹³ Het lijkt om een spel in geschikt argumenteren te gaan, waarbij van een stelling alle mogelijke voor- en tegenargumenten behandeld worden. De natuurwetenschappen namen in de scholastiek een centrale plaats in en er werden pogingen gedaan filosofie en theologie als zelfstandige wetenschappen met hun eigen premissen te zien. Daartoe diende de methode van de dubbele waarheid: als men een waarheid op het niveau van de filosofie en wetenschappen, en een waarheid op het niveau van de theologie aanneemt en beide gescheiden houdt, vermijdt men een dilemma wanneer discrepanties tussen beide optreden. Door deze houding en door het streven van de scholastici van een stelling alle kanten te belichten, is het ook begrijpelijk dat zij doorgaans bereid waren voor de inquisitie hun opvattingen te wijzigen. De scholastiek moet niet gelijkgesteld worden met het Aristotelisme: scholastici die de these van de eenheid van het intellect ondersteunden en ook geloofden dat de wereld eeuwig is, vertegenwoordigden een radicaal Aristotelisme, waarvan we enkele kenmerken in *De sui ipsius et multorum ignorantia* vinden.¹⁴

¹² Bekende vertegenwoordigers van het zogenaamde Averroïsme waren Taddeo Alderotti, van 1260 tot 1295 professor der geneeskunde aan de universiteit van Bologna, en Pietro d’Abano, die in Parijs en Padua (1305-1315) geneeskunde onderwees en Grieks, Hebreeuws en Arabisch kende.

¹³ Een voorbeeld van het belang van de dialectiek is het werk *Sic et non* van Abaelardus (1079-1142), een compilatie van schijnbaar tegenstrijdige passages uit de Bijbel en de kerkvaders over 150 theologische stellingen; aan de studenten de opdracht door logisch argumenteren de tegenstrijdigheden op te lossen. Voor de gelijkstelling van scholastiek en dialectiek zie ook H.M. Schmidinger, s.v. ‘Scholastik’, in: J. Ritter en K. Gründer (eds.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Darmstadt 1992, 1332-1342. Voor de humanist waren de begrippen scholasticus, dialecticus en aristotelicus gelijkwaardig; vgl. bv. Petrarca, *Familiars* 1,7.

¹⁴ Vgl. bv. M. Grabmann, *Geschichte der scholastischen Methode*, Freiburg 1909; L. Bianchi en E. Randi, *Le verità dissonanti. Aristotele alla fine del Medioevo*, Bari 1990.

Als men rekening houdt met deze context wordt duidelijk dat het Petrarca in *De ignorantia* om meer te doen is dan alleen zijn vier rechters in Venetië. Naar hij zegt beoefenen ze weliswaar dag en nacht de wetenschap, maar heeft dit hen nog geen grote roem en reputatie opgeleverd. Bovendien zijn ze, zeker voor Petrarca, die toen 63 jaar oud was, jonge mannen, die deze roddel beslist niet in brede kring geloofwaardig zouden kunnen maken. Petrarca valt in dit werk veeleer de filosofische omgeving van deze mannen aan. Hij doet dit door de centrale thema's waarin zij zich van Petrarca onderscheiden te bespreken en te verwerpen. Hun dialectische discussies en hun gebruik om te discussiëren zonder het geloof in acht te nemen, duiden op het gebruik van de methode van de dubbele waarheid. Petrarca's beschrijving van de wetenschappelijke methoden van de vrienden maakt een onderscheid duidelijk met de scholastiek. De scholastici beroepen zich immers wel degelijk op andere autoriteiten dan alleen Aristoteles, met name de Bijbel en de kerkvaders: daarentegen erkennen Petrarca's vrienden alleen Aristoteles als autoriteit.

Tegenover hun radicale Aristotelisme stelt Petrarca in de eerste plaats zijn christelijk geloof, waardoor uitspraken van Aristoteles die in strijd zijn met het christendom *per se* verwerpelijk zijn. Bovendien kan hij zich als humanist op meer antieke auteurs beroepen dan alleen Aristoteles, en wel zonder zijn geloof te verloochenen. Voor zijn argumentatie zijn de begrippen die Petrarca gebruikt en de definities die hij van deze begrippen geeft van belang. Daarbij kan men zich afvragen of hij niet zelf precies dezelfde tactiek toepast als zijn tegenstanders: zijn steeds veranderde of uitgebreide definities gebruikt Petrarca zo, dat ze hem in de context van zijn argumentatie te pas komen; dat een nieuwe opvatting van de reeds opgestelde definitie afwijkt, schijnt hem niet te storen. In het vervolg van dit artikel zal ik een kernbegrip uit *De ignorantia* bespreken en de werkwijze van Petrarca toelichten.

Ignorantia

Met het oog op Petrarca's argumentatiestructuur ligt het voor de hand zijn opvatting van onwetendheid nader te bekijken. Aan het begin van het werk had de humanist het verwijt van ongeletterdheid al vervangen door de beschuldiging van onwetendheid. Hij is vervolgens zijn tegenstanders op twee manieren te slim af: in de eerste plaats legt hij grote nadruk op het begrip *vir bonus*, dat in de betiteling 'sine literis vir bonus' in feite geen belangrijke plaats inneemt: waarschijnlijk wilden de vier Aristotelici voor de vorm niets afdoen aan hun respect voor de beroemde humanist door

hem een goede man te noemen: goed is Petrarca in hun ogen wellicht als ‘aardig’ of zelfs ‘naïef’, omdat hij het geloof verkiest boven een kritische wetenschappelijke houding;¹⁵ de belediging ligt in het ‘sine literis’. Petrarca wendt het echter zo dat hij aan de betiteling *vir bonus* vanuit christelijk perspectief een veel grotere waarde hecht dan aan geleerdheid. Hij richt zich in *De ignorantia* tot God, aan wie hij bevestiging vraagt voor zijn levensstijl, namelijk dat hij de wetenschap slechts beoefend heeft om moreel goed te worden. Zijn vrienden daarentegen zien de wetenschap als doel op zich. In de tweede plaats neemt Petrarca een definitie van onwetendheid aan, die voor alle mensen geldt, niet in de laatste plaats voor zijn tegenstanders. Hij beroept zich op het socratische *oïda ouden eidōs*, ‘ik weet dat ik niets weet’. Daarbij overtreft hij Augustinus’ uitspraak dat de menselijke kennis in vergelijking met Gods kennis onwetendheid is,¹⁶ door de vraag te stellen wat de menselijke kennis voorstelt in vergelijking met wat hij niet weet. Zijn tegenstanders lijken zich er echter niet van bewust te zijn dat zij zo weinig kennis bezitten, en bevinden zich met deze *ignorantia arrogans* nog onder de mensen die zich hiervan wel bewust zijn.

Maar dit is niet de definitie van *ignorantia* die voor Petrarca’s tegenaanval bepalend is. Hij noemt de ‘geleerdheid’ van zijn vrienden *literata ignorantia* (geleerde onwetendheid).¹⁷ Hier neemt het geloof een centrale plaats in: ‘Veel gelukkiger’, zegt Petrarca, ‘is een van de kleine luiden, die in U geloven, dan Plato, dan Aristoteles, dan Varro, dan Cicero, die met al hun wetenschap U niet kenden, en hun rechters gaan te gronde, geconfronteerd met U, die de rots bent, en hun geleerde onwetendheid wordt duidelijk.’ Tegenover deze geleerde onwetendheid stelt Petrarca de religieus gemotiveerde *virtus illiterata*.¹⁸ Zo ontstaat de mogelijkheid het negatief geladen begrip *ignorantia* als geloof uit te leggen, waardoor het verwijt uit christelijk perspectief een deugd wordt. Petrarca heeft hiermee niet alleen de belediging in twee componenten, ‘sine literis’ en ‘vir bonus’, gescheiden, hij legt nu ‘sine literis’ als ‘bonus’ uit. Met deze definitie bereidt hij een nog veel scherpere aanval voor.

¹⁵ Petrarca verwijst weliswaar naar Cato’s definitie van de redenaar ‘vir bonus dicendi peritus’ (*De ignorantia*, 1042; vgl. Quintilianus, *Institutiones oratoriae* 12.1.1-45), maar niet direct in verbinding met de betiteling ‘sine literis vir bonus’. Problematisch bij de interpretatie van ‘sine literis vir bonus’ is natuurlijk het feit dat we niet weten of dit het precieze citaat van Petrarca’s tegenstanders was.

¹⁶ Vgl. Augustinus, *Confessiones* 11.4.6: ‘... et scientia nostra scientiae tuae comparata ignorantia est.’ Aan het einde van het werk gebruikt Petrarca wel de gedachte van Augustinus, *De ignorantia*, 1136-1138: ‘... quamque exilis rerum portio omnium hominum scientia vel humane ignorantie vel divine sapientie comparata?’

¹⁷ *De ignorantia*, 1046: ‘... feliciorque est multo unus ex pusillis istis qui in te credunt, quam Plato, quam Aristoteles, quam Varro, quam Cicero, qui suis omnibus cum literis te non norunt, et admoti iunctique tibi, qui petra es, absorpti sunt iudices eorum, et literata ignorantia patefacta est.’

¹⁸ *De ignorantia*, 1046: ‘Postremo portio mea Deus, et, quam mihi non invident, virtus illiterata.’

In het centrale deel van *De ignorantia* wordt duidelijk dat het in feite om de tegenstelling tussen Aristotelisme en het ‘ware geloof’ gaat. Omdat zijn tegenstanders het geloof niet durven aanklagen, vallen ze Petrarca als gelovige aan. ‘Onwetendheid’ betekent hier: het niet met de Aristotelici eens zijn; met andere woorden, niet in Aristoteles maar in de christelijke God te geloven.¹⁹ Striktgenomen beschuldigt Petrarca de Aristotelici van ketterij. Zij hadden, anders dan de antieke auteurs, die nu eenmaal voor de geboorte van Christus gestorven zijn, de mogelijkheid God te kennen; ondanks deze kennis niet in Hem te geloven, is niet alleen onwetendheid, maar zelfs ketterij. Dat zij zich realiseren deze misdaad te begaan, blijkt volgens Petrarca daaruit dat zij het geloof niet openlijk aanklagen, maar via Petrarca zelf. Deze definitie voert veel verder dan de hierboven besprokene: men kan zich voorstellen dat de Aristotelici de twee eerstgenoemde definities van onwetendheid nog enigszins konden voorzien; hier echter reageert Petrarca op het persoonlijke verwijt van onwetendheid met de eveneens persoonlijke aanklacht van ketterij. Daardoor wordt het in de andere definities nog herkenbare verband met de oorspronkelijke belediging naar een ander en voor de tegenstanders zelfs gevaarlijk niveau getild.

We kunnen nu ook de titel *De sui ipsius et multorum ignorantia* verklaren. Ten eerste wordt hier op de door mij als eerste besproken definitie van onwetendheid ingegaan: Petrarca’s kennis is klein, maar dit geldt voor alle mensen. Ten tweede worden met ‘multorum’ op positieve wijze in het bijzonder de christenen bedoeld, als tegengesteld aan Aristotelici en wellicht allen die de wetenschap hoger achten dan het geloof en bereid zijn uitspraken te doen die met de christelijke religie in strijd zijn.

Intertekstualiteit

In dit boek, waarvan Petrarca in de brief aan Donato die eraan voorafgaat²⁰ enerzijds zegt dat het eerder als gesprek, colloquium, gezien moet worden, anderzijds dat het van een brief uitgegroeid is tot een boek, ruimt hij veel plaats in voor de bespreking en het citeren van klassieke auteurs, bijvoorbeeld Homerus, Herodotus, Livius, Cicero, Horatius, Vergilius,

¹⁹ *De ignorantia*, 1092: ‘Fidem enim ipsam incusare veriti, sectatores fidei insectantur, obtusosque et ignaros dicunt; neque quid alii sciant aut quid nesciant, sed in quo secum sentiant aut dissentiant attendunt; omnisque dissensio apud illos ignorantia est, cum ab errantibus dissentire summa sit sapientia.’

²⁰ Deze brief is in licht gewijzigde vorm overgeleverd als *Seniles* 13.5.

Seneca en Plinius, waarbij Cicero een centrale plaats inneemt. Deze werkwijze vervult meerdere functies.

Ten eerste bewijst de humanist, dit begeleidend door ironische terzijdes, dat hij door zijn kennis van een groot scala aan antieke schrijvers in geen geval onwetend genoemd kan worden. Zijn vrienden beroepen zich ten slotte alleen op Aristoteles; Petrarca's kennis is veel breder.

Ten tweede toont hij hiermee wel degelijk een kritische wetenschappelijke houding tegenover de door hem zo bewonderde antieke auteurs, die zijn tegenstanders, die Aristoteles onvoorwaardelijk volgen, niet bezitten. Petrarca onderzoekt zijn positie ten opzichte van antieke autoriteiten: in een uitvoerige bespreking van enkele passages uit *De natura deorum* analyseert hij tegenspraken in Cicero's argumentatie. Meerdere malen kan hij zeggen dat de redenaar bijna als een apostel spreekt, maar hij moet tot de conclusie komen dat we Cicero toch niet als katholiek kunnen beschouwen. Het probleem is dat Cicero nu eens over een bestuurder van de wereld spreekt, die Petrarca onmiddellijk met God identificeert, dan echter wederom over meerdere goden. Op een passage uit het tweede boek van *De natura deorum*, die daarmee eindigt dat Cicero uit de schoonheid van de natuur opmaakt dat er een goddelijke voorzienigheid is, volgt Petrarca's commentaar: 'Je hoort, mijn vriend, zoals ik al voorzeggd had, Cicero niet als filosoof spreken, maar als apostel.'²¹ Even later, nadat hij eigenlijk al beloofd heeft niets meer van Cicero te citeren om niet diens gehele oeuvre in dit kleine boekje te dwingen, stuit hij op een passage waarin Cicero over vele goden spreekt: 'Die goden moeten we vereren en aanbidden. De beste, reinste en vroomste verering is het, dat we hen altijd met zuivere, integere en onbevleete geest en stem vereren.' 'O Cicero,' zegt Petrarca daarop, 'Wat zeg je nu? Ben je zo snel de ene God en jezelf vergeten?''²²

Toch is Petrarca zeer enthousiast over *De natura deorum*, niet in de laatste plaats omdat alles wat tegen het christelijk geloof gezegd wordt in hem de liefde voor het geloof doet oplaaien. Dit is tevens de enige reden waarom boeken van antieke schrijvers die niet met het christendom in overeenstemming zijn, toch gelezen mogen worden: de lectuur door een christen leidt ertoe dat aperte onwaarheden als zodanig herkend worden en

²¹ *De ignorantia*, 1078: 'Licet enim, iam remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulcritudinem earum rerum quas divina providentia dicimus constitutas.' [vgl. Cicero, *De natura deorum* 2.38] Audis, amice, quod predixeram, non quasi philosophum loquentem, sed apostolum.'

²² *De ignorantia*, 1090: 'Quos deos et venerari', inquit, 'et colere debemus. Cultus autem deorum est optimus, idemque castissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta et mente et voce veneremur.' [vgl. Cicero, *De natura deorum* 2.28] Heu, mi Cicero, quid ais? Tam cito dei unius et tui ipsius oblivisceris?'

nauw van de christelijke waarheid gescheiden kunnen worden, die daardoor nog sterker naar voren treedt.

Voorts citeert Petrarca met afschuw de verzen van Persius waarin de *creatio ex nihilo* verworpen wordt, die door zijn tegenstanders zo graag aangehaald worden.²³ Voor de argumentatie vanuit christelijk perspectief, bijvoorbeeld wat de eeuwigheid van de wereld aangaat, is Augustinus de voornaamste bron. Petrarca wijst erop, dat men datgene, wat hij daar kort samenvat, uitgebreider bij Augustinus kan nalezen. Dat hij onwankelbaar als autoriteit vaststaat, blijkt uit Petrarca's opvatting van *scientia*, en de tegenstelling die hij vaststelt tussen *scientia* en *sapientia*.²⁴ *Scientia*, kennis, is datgene wat de aristotelici wel bezitten: niets meer dan een product van de dialectiek. *Sapientia* daarentegen is de wijsheid die men door het christelijk geloof, door *pietas*, tracht te bereiken. Met de zin 'pietas est sapientia' beroept Petrarca zich op Augustinus en maakt hij *scientia* bijna tot antichristelijke filosofie. Ook wanneer Petrarca de discussie opent tussen Plato en Aristoteles, volgt hij Augustinus in de mening dat Plato's filosofie zich eigent voor een christelijke interpretatie: wat Augustinus in *De civitate Dei* over Plato gezegd heeft, namelijk dat hij met zekerheid christen geworden zou zijn als hij het christendom gekend zou hebben, zegt Petrarca over Cicero.

Samenvattend kan men zeggen dat de opvattingen die Petrarca bij zijn vier vrienden vaststelt, door hun Aristotelisch geörienteerde filosofie bepaald worden, die op haar beurt weer nauw verbonden is met de in die tijd heersende onderwijsmethoden aan de universiteiten in Europa.²⁵ Petrarca zet zich hiertegen af en maakt de discussiemethoden en theorieën van zijn scholastieke tegenstanders belachelijk, door ze tot onwetenschappelijke opvattingen te reduceren en met zijn geloofsovertuiging te contrasteren.

Het is opmerkelijk dat de humanist ondanks zijn kritiek de argumentatiemethoden van zijn tijd zelf ook toepast, zoals we aan de

²³ *De ignorantia*, 1092: '... et ut illum famosissimum sive infamem Persii versiculum defendant: 'Gigni de nichilo nichil, in nichilum nil posse reverti' [Pers. 3, 83-84], non modo mundi fabricam Platonis in Thimeo, sed mosaicam Genesim, fidemque catholicam, totumque Cristi dogma sanctissimum ac saluberrimum et celesti rore mellifluum oppugnare non metuant.'

²⁴ *De ignorantia*, 1046-1048: 'Ridebunt plane, si hec audient, et dicent me ut aniculum quamlibet sine literis pie loqui. His enim literarum typo tumidis nil pietate vilis, qua veris sapientibus ac sobrie literatis nichil est carius, quibus scribitur: "Pietas est sapientia" meisque sermonibus magis ac magis in sententia firmabuntur, ut sine literis bonus sim.' Vgl. Augustinus, *De civitate Dei* 14.28: 'in hac [civitate] autem nulla est sapientia nisi pietas, qua recte colitur verus Deus, id expectans praemium in societate sanctorum non solum hominum, verum etiam angelorum, ut sit Deus omnia in omnibus.'

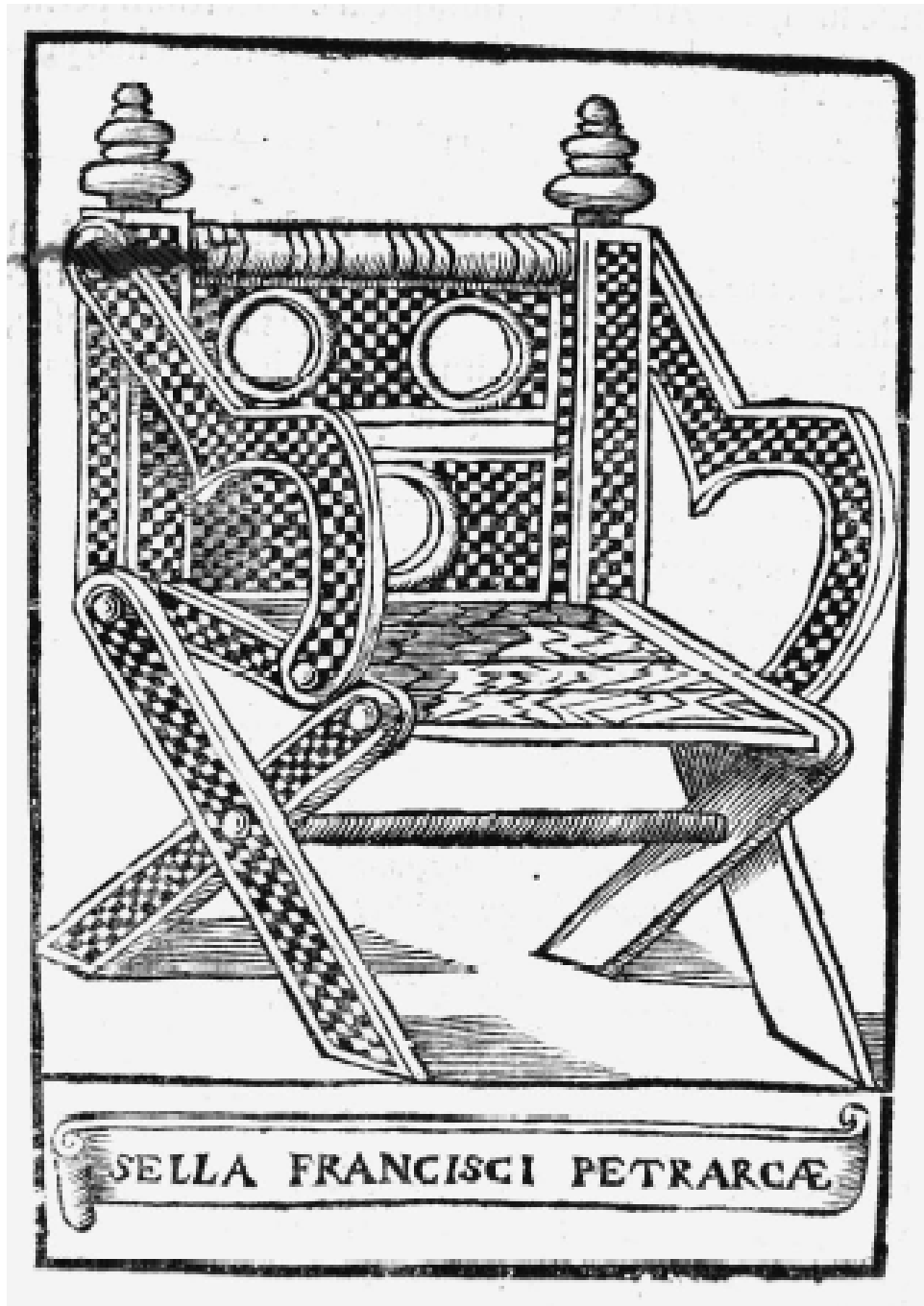
²⁵ De term *scholasticus*, die door Petrarca zelf in *De ignorantia* slechts eenmaal gebruikt wordt (zie n. 26), kan men hierdoor in zijn letterlijke betekenis van 'iemand die aan de universiteit gestudeerd heeft' opvatten en moet niet noodzakelijkerwijs met het beperktere 'beoefenaar van de scholastiek' worden vertaald.

definities van de door hem aan de orde gestelde begrippen hebben gezien. Hij bestrijdt de vijand met diens eigen wapens: een wijze van definiëren en argumenteren waarbij de gestelde definities weliswaar centraal staan, maar naar believen veranderd kunnen worden. Zo brengt hij de scholastische opvattingen van zijn rechters terug tot een slaafs navolgen van Aristoteles, op een manier die vergelijkbaar is met de manier waarop zijn vrienden Petrarca zijn roem afhandig maakten: zijn goede reputatie berustte volgens hen immers op de mening van onwetenden. Petrarca verwijt zijn vrienden dat zij ongegronde oordelen uitspreken, bijvoorbeeld in het geval van hun mening over zijn stijl, die weliswaar goed, maar onwetenschappelijk zou zijn. De humanist slaat terug met zijn definities van begrippen als onwetendheid, goed-zijn en wijsheid. In *De ignorantia* vinden we, als we de oorspronkelijke belediging meetellen, in feite vier definities van onwetendheid, die Petrarca naast elkaar laat bestaan; nu eens is de ene definitie geldig, dan weer de andere.

De sui ipsius et multorum ignorantia toont ons een fundamentele discussie over het Aristotelisme, die zich uit in een botsing tussen twee intellectuele stromingen. Of Petrarca daarbij precies weet te onderscheiden tussen scholastiek en de radicalere vorm, die we, concluderend uit zijn beschrijving, bij zijn vrienden moeten vaststellen, is moeilijk te zeggen: de humanist uit zich negatief over het Aristotelisme, maar ook over de scholastiek in het algemeen, waarbij wel opgemerkt moet worden dat hij in dit werk beide praktisch gelijkstelt: scholastici, Averroës en Aristoteles worden in één adem genoemd.²⁶ Hij lijkt soms zelfs te vergeten dat de meeste scholastici theologen waren en de scholastiek wel degelijk van de Bijbel uitging.

Voor de lezer uit de veertiende eeuw was dit werk waarschijnlijk in de eerste plaats een discussie tussen twee actuele wetenschappelijke richtingen en werd hier geen breuk of overgang waargenomen: de scholastiek is niet opgehouden met de aanvang van Renaissance, maar zij heeft door het Renaissance-humanisme wel de slechte naam gekregen van een richting die stellingen kapotargumenteert en absurde vragen aangaande het geloof stelt. Petrarca stelt hiertegenover zijn humanisme, dat Plato verkiest boven Aristoteles en een groot corpus van antieke teksten in de discussie betreft, die consequent op hun inhoud beoordeeld worden, waarbij de christelijke leer als referentiepunt geldt.

²⁶ *De ignorantia*, 1114: 'Et quis non tribuit [principatum Platoni], nisi insanum et clamoratum scolasticorum vulgus? Nam quod Averrois omnibus Aristotilem prefert, eo spectat, quod illius libros exponendos assumpserat et quodam modo suos fecerat.'

Uit: Iacobus Philippus Tomasinus, *Petrarcha redivivus integram poetae celeberrimi vitam iconibus aere celatis exhibens. Accessit nobilissimae foeminae Lavrae brevis historia*, Padua 1635, 141 (reproductie met toestemming van The Warburg Institute).